गाथिनो विश्वामित्रः। वैश्वानरोऽग्निः। जगती

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि।

द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति॥ ३.००२.०१

वैश्वानराय- सर्वजनहिताय। ऋतावृधे- प्रकृतिनियतिभूतसत्यवर्धनाय। अग्नये- पावकाय सर्वभूतहितक्रतवे। पूतं घृतं न- पूतनवनीतमिव। धिषणाम्- चित्तधारणाम्। जनामसि- जनयामः। द्विता- द्विधा। होतारम्- देवानामाह्वातारम्। वाघतो मनुषः- स्तोतारो मनुष्याः। च। रथम्। कुलिशो न- वास्यादिरिव। धिया- चित्तधारणया। समृण्वति- संस्कुर्वन्ति ॥१॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईड्यः।

हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः॥ ३.००२.०२

सः- असावग्निः। उभे रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। जनुषा- जन्मना। रोचयत्- प्रकाशयति। सः। मात्रोः- द्यावापृथिव्योर्जनन्योः। ईड्यः- स्तुत्यः। पुत्रः- सूनुः। अभवत्- अभूत्। हव्यवाट्- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवाहकः। अग्निः। अजरः- जरारहितः। चनोहितः- अन्ननिहितः। दूळभः- अहिंस्यः। विशाम्- प्रजानाम्। अतिथिः। विभावसुः- स्वप्रकाशेन वृत्तिस्तम्भकारकः। वसु स्तम्भे। अग्निर्यत्राभिमथ्यते तत्र सञ्जायते मन इति यथा ॥२॥

क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्त चित्तिभिः।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्नुप ब्रुवे॥ ३.००२.०३

तरुषस्य- तारकस्य। दक्षस्य- बलस्य। क्रत्वा- कर्मणा। विधर्मणि- विशेषधर्मे। देवासः- द्योतनशक्तयः। चित्तिभिः- प्रज्ञाभिः। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। जनयन्त- अजनयन्।

Dr. Rangaji

WEBOLIM

भानुना ज्योतिषा- स्वभासा। रुरुचानम्- प्रकाशन्तम्। महाम्- महात्मानम्। अत्यं न वाजम्- अश्वमिव स्थितम्। सनिष्यन्- लिप्समानः। उप ब्रुवे- स्तौमि ॥३॥

आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्रयं वाजमृग्मियम्।

रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा॥ ३.००२.०४

सनिष्यन्तः- लिप्समानाः। मन्द्रस्य- आनन्दकरस्याग्नेः। वरेण्यम्- वरणीयम्। अह्रयम्- विस्तृतम्। ऋग्मियम्- मन्त्रमयम्। वाजम्- धनम्। आ वृणीमहे- सम्भजामहे। भृगूणाम्- तेजस्विनाम्। भृक् ज्वाला। तया सहोत्पन्ना भृगव इति शब्दकल्पद्रुमे। रातिम्- सम्पद्भूतम्। उशिजम्- काम्यम्। कविक्रतुम्- कवीनां सङ्कल्पभूतम्। दिव्येन शोचिषा- स्वभासा। राजन्तम्- दीप्तिमन्तम्। अग्निं स्तौमि ॥४॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः।

यतस्रुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम्॥ ३.००२.०५

वृक्तबर्हिषः- लब्धभूमिकाः। यतस्रुचः- हव्यदानायोद्यतपात्राः। जनाः- प्रजाः। सुम्नाय- सुखाय। इह- अत्र। सुरुचम्- सुदीप्तम्। विश्वदेव्यम्- सर्वदेवहितम्। यज्ञानाम्- पूजानां दानानां सङ्गतिकरणानाम्। रुद्रम्- अन्तरायद्रावकम्। अपसाम्- शोभनकर्मणाम्। साधदिष्टिम्- साधकम्। वाजश्रवसम्- श्रुतिमन्तम्। अग्निम्। पुरः- प्रत्यक्षतः। दधिरे- धृतवन्तः ॥५॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः।

अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः॥ ३.००२.०६

पावकशोचे- पवित्रदीप्ते। होतः- देवाह्वातः। अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो। वृक्तबर्हिषः- लब्धभूमिकाः। नरः- नेतारः। यज्ञेषु- उपासनेषु। तव- ते। हि- खलु। क्षयम्- सदनम्। परि- परितः। दुवः- सेवाः। इच्छमानासः- कामयमानाः। आप्यम्- शरण्यम्। उपासते। तेभ्यः। द्रविणम्- दैवीं सम्पदम्। धेहि- प्रयच्छ ॥६॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन्।

Dr. Rangani
WEBOLIM

सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः॥ ३.००२.०७

रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। आ अपृणत्- आपूरयत्। महत्। स्वः- स्वर्गमापूरयत्। एनम्- एतम्। जातम्- उद्भूतम्। अपसः- कर्माणि। अधारयन्। सः। अध्वराय- ध्वररहितकर्मणे। परि नीयते। कविः- सूक्ष्मदर्शी। अत्यो न- अश्व इव स्थितः। वाजसातये- अन्नलब्धये। चनोहितः- अन्ननिहितोऽभवत्॥७॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम्।

रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः॥ ३.००२.०८

हव्यदातिम्- हव्यदायकम्। स्वध्वरम्- शोभनध्वररहितकर्मण्यम्। नमस्यत- वन्दध्वम्। दम्यम्- दमशीलम्। जातवेदसम्- जातप्रज्ञम्। दुवस्यत- परिचरत। बृहतः- महतः। ऋतस्य- प्रकृतिनियत्याख्यसत्यस्य। रथीः- महारथः। विचर्षणिः- विशेषद्रष्टा। अग्निः। देवानाम्। पुरोहितः- प्रत्यक्षहितः। ऋत्विग्वा। अभवत्- अभूत्॥८॥

तिस्रो यह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः।

तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः॥ ३.००२.०९

यह्वस्य- महात्मनः। परिज्मनः- परितो गन्तुः। अग्नेः। तिस्रः। समिधः- उद्दीपकाः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तनूरिति सायणः। उशिजः- कामयमानाः। अमृत्यवः- अमृतस्वरूपा देवाः। अपुनन्- अशोधयन्। तासाम्। एकाम्। मर्त्ये- मनुष्ये। भुजम्- भोगाय। अदधुः। द्वे- इतरे द्वे। जामिं लोकम्- आसन्नं लोकमन्तरिक्षम्। उप ईयतुः- उपगच्छतः॥९॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे।

स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत्॥ ३.००२.१०

Dr. Rangaji

WEBOLIM

विशाम्- प्रजानाम्। कविम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। विश्पतिम्- प्रजापतिम्। मानुषीरिषः- मनुष्यानामेषणाः। सीम्- सर्वतः। स्वधितिम्- आत्मधारणाम्। न- इव। तेजसे- प्रकाशाय। सम्- सम्यक्। अकृण्वन्- अकुर्वन्। सः- असावग्निः। उद्वतः- उच्चैः। निवतः- नीचैः। याति- गच्छति। वेविषत्- व्याप्नोति। सः। एषु- एतेषु। भुवनेषु- लोकेषु। गर्भम्। दीधरत्- अधारयत्॥१०॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषा चित्रेषु नानदन्न सिंहः।
वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे॥ ३.००२.११

सः- असावग्निः। जिन्वते- प्रीणयित्रे। जठरेषु- उदरेषु। जाठराग्निरूपेण। प्रजज्ञिवान्- जातः। वृषा- वर्षकः। चित्रेषु- विचित्रेषु। सिंहः। न- इव। नानदत्- जगर्ज। वैश्वानरः- सर्वजनहितः। पृथुपाजाः- प्रभूतबलः। अमर्त्यः- अमृतस्वरूपः। दाशुषे- दात्रे। वसु रत्ना- सम्पदः। दयमानः- दायको भवति॥११॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद्दिवस्पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः॥ ३.००२.१२

वैश्वानरः- सर्वजनहितः। प्रत्नथा- सनातनतः। नाकम्- आनन्दमयम्। दिवस्पृष्ठम्- नभः। भन्दमानः- मन्त्रस्तुतः। सुमन्मभिः- शोभनध्यानैः। आरुहत्- आरोहति। सः- असावग्निः। पूर्ववत्- पूर्वकाले यथा तथा। जन्तवे- जनाय। धनम्- दैवीं सम्पदम्। जनयन्। जागृविः- जागरणशीलः। समानम्- समत्त्वशीलम्। अज्मम्- मार्गम्। पर्येति- परिगच्छति॥१२॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्य१मा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयम्।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे॥ ३.००२.१३

Dr. Rangaji

WEBOLIM

ऋतावानम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्थम्। यज्ञियम्- पूज्यम्। विप्रम्- मेधाविनम्। उक्थ्यम्- मन्त्रप्रोक्तम्। यम्। मातरिश्वा- प्राणः। आ दधे। तम्। दिवि क्षयम्- दिव्यम्। चित्रयामम्- नानाविधमार्गम्। हरिकेशम्- आकर्षकज्वालम्। सुदीतिम्- शोभनदीप्तिम्। अग्निम्। नव्यसे- अभिनवाय। सुविताय- सुष्ठु प्राप्तव्याय उज्जीवनाय। ईमहे- याचामहे ॥१३॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम्।
अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कुतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत्॥ ३.००२.१४

शुचिम्- परिशुद्धम्। न- सम्प्रति। यामन्- सुमार्गे। इषिरम्- क्रतुभूतम्। स्वर्दृशम्- स्वर्गद्रष्टारम्। दिवः- चिदाकाशस्य। केतुम्- प्रज्ञापकम्। रोचनस्थम्- प्रकाशस्थम्। उषर्बुधम्- दैवप्रज्ञायां जागरणशीलम्। दिवः- स्वर्गस्य। मूर्धानम्- मुख्यम्। अप्रतिष्कुतम्- अप्रतिहतम्। वाजिनम्- हव्यवन्तम्। बृहत्- महान्तम्। तम्। अग्निम्। ईमहे- याचामहे ॥१४॥

मन्द्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम्।
रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे॥ ३.००२.१५

मन्द्रम्- आनन्दकरम्। होतारम्- देवाह्वातारम्। शुचिम्- परिशुद्धम्। अद्वयाविनम्- अद्वैतम्। दमूनम्- दमशीलम्। उक्थ्यम्- मन्त्रस्थम्। विश्वचर्षणिम्- सर्वद्रष्टारम्। रथं न चित्रम्- सुन्दररथमिव वाहकम्। वपुषाय दर्शतम्- वपुषा दर्शनीयम्। मनुर्हितम्- मनुष्यहितम्। सदमित्- सदैव। रायः- सम्पदः। ईमहे- याचामहे ॥१५॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM